

Ignacas Kliukovskis ir jo neparašyta *Visuotinė meno istorija*

Rūta Janonienė

Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institutas, Dominikonų g. 15–1, LT-01131 Vilnius

El. paštas: ruta.janoniene@gmail.com

Straipsnyje aptariama Vilniaus meno mokyklos auklėtinio Ignaco Kliukovskio (Kliukauskas, Klukowski, 1803–1862) asmenybė, pateikiama naujų jo biografijos duomenų, pristatoma mažai žinoma jo kaip meno tyrinėtojo ir meno istoriko veikla. Autorius savo darbų neišspausdino, planuota parašyti *Visuotinė meno istorija* liko vos pradėta, tačiau jo idėjos sklido gyvenimo pabaigoje draugams rašytuose laiškuose.

RAKTAŽODŽIAI: Ignacas Kliukovskis, Edvardas Jonas Römeris, Bronislovas Zaleskis, meno istorija, Didžioji emigracija, Vilniaus universitetas, Paryžius

Ignaco Kliukovskio vardas nėra visai negirdėtas Lietuvos meno istorikams¹, tačiau daugiau nei kūrybinė veikla žinomi jo atsiminimai apie 1830–1831 m. sukilimą Ašmenos apskrityje – kupiūruotas jų variantas buvo išspausdintas dar 1835 metais Paryžiuje išleistame rinkinyje, sudarytame jo bičiulio Felikso Vrotnovskio², fragmentas – Henriko Mościckio³ parengtame rinkinyje, o pagal išlikusį rankraštį pilnas prisiminimų tekstas originalo ir baltarusių kalbomis paskelbtas 2007 m. baltarusių mokslininkės Olgos Gorbaciovos rūpesčiu⁴. Ši autorė pastaruoju metu paskelbė ir daugiau publikacijų apie Kliukovskį, aptarė bendrą dailininko rankraštinių palikimą, paminėjo rašinius meno istorijos tema⁵. Vis dėlto pagrindiniais šaltiniais toliau tyrinėjant Kliukovskio menotyrinius tekstus lieka patys rankraščiai, t. y. 1861–1862 m. laišakai⁶. Prieš pradėdant jų aptarimą norisi patikslinti ir papildyti keletą dailininko biografijos faktų, kurie atskleidžia, kad meno istorijos studijomis jis susidomėjo dar Vilniuje.

Vertingų duomenų apie dailininką esama Edvardo Jono Römerio dienoraštyje. 1862 m., iš Vrotnovskio gavęs žinią apie Kliukovskio mirtį, jis užrašė keletą svarbių eilučių apie savo „mokyklos ir universiteto kolegą, jaunystės draugą, bendramokslį Rustemo piešimo salėje, bičiulį, korespondentą“, kurį taip pat vadino ir „sielos dvyniu“, laikė ypač artimu⁷. Pasak Römerio, Kliukovskis gimė Vilniuje, jo many- mu, – 1804 m., motinos mergautinė pavardė – Korsakaitė (Korsakówna). Dėl datos

1 *Lietuvos dailininkų...* 2012: 199–200.

2 *Powstanie...* 1835: 229–249.

3 Mościcki 1931.

4 Горбачёва 2007.

5 Гарбачова 2008: 314–321; Гарбачова 2011: 222–233; Harbaczowa 2010: 159–170.

6 Kliukovskio laišakai saugomi Krokuvos Čartoriškių bibliotekoje, *Hotel Lambert* archyve, tarp B. Zaleskio korespondencijos viename aplanke – Rkps 6944 II. Rengdama šį straipsnį naudojausi dokumentų kopijomis, kurias maloniai pagūpino ponias H. Klukowska. Jai dėkoju už informaciją ir paskatinimą.

7 Edvardo Jono Römerio dienoraštis, 1862. *LMAVB RS*. F. 138. B. 1777. L. 85–86.

šiek tiek apsirikta, tačiau kitus faktus patvirtina neseniai surasti dokumentai – įrašas Vilniaus Šv. Jono bažnyčios krikšto metrikų knygoje liudija, kad Vyriausiojo Lietuvos teismo 2-ojo Vilniaus departamento sekretoriaus Vaclovo Kliukovskio ir jo žmonos Onos Korsakaitės sūnus gimė šioje parapijoje 1803 m. gruodžio 15 d., to paties mėnesio 22 d. buvo pakrikštytas Valerijono Ignaco vardais⁸. Taigi, visose ligšiolinėse dailininko biografijose nurodoma jo gimimo vieta – Narbutovščyznos dvarelis Ašmenos apskrityje – yra klaidinga (tik vėliau šis dvarelis priklausė dailininkui ir buvo konfiskuotas po 1831 m. kartu su kitomis jo valdomis), taip pat neteisingas ir teiginys, kad Ignacas buvo Vilniaus litografo Antano Kliukovskio brolis⁹. Atrodo, kad jų, nepaisant bendros pavardės, nesiejo artimi giminystės ryšiai.

Römerio teigimu, Ignacas turėjo tik keturias seseris – Liudviką, Konstanciją, Juzefą ir Michaliną¹⁰. Dienoraštyje nepaminėta 1811 m. kovo 1 d. gimusi jaunėlė Rachelė, matyt, ši mergaitė mirė vaikystėje¹¹. Įdomu, kad jos krikšto mama buvo Rachelė Römerienė, Edvardo Jono motina. Tai rodo, kad su Römerių šeima Ignacas bendravo nuo vaikystės.

Baigęs Vilniaus gimnaziją, 1819 m. Kliukovskis pradėjo dailės studijas Vilniaus universitete, o nuo 1821 m. dar studijavo ir teisę bei istoriją. 1824 m. birželio 26 d. Moralinių ir politinių mokslų fakultete jam buvo suteiktas tikrojo studento laipsnis¹². Tame pat fakultete mokėsi Römeris, Vrotnovskis ir Eustachijus Januškevičius, jie buvo artimiausi jo studijų draugai, su dviem pirmaisiais susitikdavo ir Vilniaus meno mokyklos salėse – Vrotnovskis studijavo pas Rustemą 1819–1822 m., o Römeris – 1819–1826 metais¹³. Apie Kliukovskio dailės studijų eigą galima spręsti iš Literatūros ir dailių menų fakulteto dokumentų. Ankstyviausia žinia yra iš 1820 m., kai jis laikė piešimo egzaminą ir piešė gipsus – tai rodo, kad buvo dar pradedančiųjų grupėje¹⁴. Tai, kad Kliukovskio piešiniai ir eskizai buvo eksponuoti jau pirmojoje 1820 m. studentų dailės parodoje¹⁵, rodo, kad į universitetą įstojo turėdamas tam tikrą meninį išsilavinimą. 1821–1826 m. jis reguliariai laikė tapybinio piešimo, piešimo ir

8 Vilniaus Šv. Jono parapiinės bažnyčios 1792–1805 m. krikšto metrikų knyga. *LVIA*. F. 604. Ap. 10. B. 19. L. 251. Giminės genealoginė lentelė publikuota leidinyje *Ignacy Klukowski (1908–1978)* 2011: 6–7. Kai kuriose publikacijose esantys teiginiai, kad „vilniečio“ I. Kliukovskio tėvai buvo Kajetonas Kliukovskis ir Pranciška Branecka yra klaidingi, tai kitas bendrapavardis asmuo, gyvenęs ir dirbęs Varšuvoje.

9 *Lietuvos dailininkų...* 2012: 199.

10 *LMAVB RS*. F. 138. B. 1777. L. 85v.

11 Vilniaus Šv. Jono parapiinės bažnyčios 1806–1815 m. krikšto metrikų knyga. *LVIA*. F. 604. Ap. 10. B. 223. L. 13.

12 Vilniaus universiteto Moralinių ir politinių mokslų fakulteto studentų, siekiančių mokslo laipsnių, egzaminų knyga, 1824–1827. *LVIA*. F. 721. Ap. 1. B. 1107. L. 1. Metais vėliau Kliukovskis gavo ir teisės daktaro laipsnį.

13 Vilniaus universiteto Literatūros ir dailių menų fakulteto studentų 1814–1827 m. egzaminų knyga. *LVIA*. F. 721. Ap. 1. B. 1119.

14 *LVIA*. F. 721. Ap. 1. B. 1119. L. 80.

15 *Pierusze...* 1820. 2: 368.

tapybos egzaminus, be to, 1820–1821 m. mokėsi skulptūros pas Kazimierą Jelski¹⁶. Atrodo, paskutinį kartą piešimo ir tapybos egzaminą Kliukovskis laikė 1826 m. birželio 28 dieną¹⁷. Tačiau 1826–1827 m. jis dar lankė italų kalbos ir literatūros paskaitas, svajodamas apie kelionę į Italiją¹⁸. Iš studijų laikotarpio kūrybos išliko 1823 m. balandžio 3 d. datuota „Scena su akluoju gatvėje“, esanti 1824 m. sudarytame Vilniaus meno mokyklos piešinių albume¹⁹, o taip pat bent pora tame pat albume esančių piešinių, kuriuos atributuoti leidžia braižo ir motyvo panašumas minėtai litografijai²⁰. Ši litografija – viena iš pirmųjų Vilniuje. Nors ji signuota tik pavarde (Klukowski), pagrįstai gali būti priskirta Ignacui, nes jo bendrapavardis Antanas tik 1825 m. pradėjo studijas Vilniaus meno mokykloje.

Studijų metais ėmė formuotis ir Kliukovskio polinkis į meno istoriją. Didelį įspūdį jam turėjo palikti Joachimo Lelevelio paskaitos. 1822 m. grįžęs į Vilnių istorikas daugelio buvo sutiktas entuziastingai, jo inauguracinė paskaita Visuotinės istorijos katedroje tapo tikru įvykiu miesto intelektualiniame gyvenime²¹. Istorijos egzaminus pas Lelevelį Kliukovskis laikė 1822–1823 m., o studijų metu užsimezgę jų ryšiai nenutrūko visą gyvenimą. Yra žinoma, kad Lelevelis domėjosi ir meno istorija, skiepijo savo tautos kultūros ir meno vertės suvokimą, ieškojo savitų nacionalinių meninės kūrybos bruožų²². Meno raidos problematiką gvildeno ir estetikos profesorius Leonas Borovskis, vaizduojamosios dailės istorijai skirtose paskaitose apžvelgdavęs platų laikotarpį nuo Egipto iki naujausių laikų²³. Apskritai dėmesį meno istorijai Vilniaus universitete liudija ir grafiko Gotlibo Kislingo dienoraštis (deja, išlikę tik fragmentai), rašytas 1822–1828 m., kai studijų tikslais jis lankėsi Europos dailės mokyklose²⁴. Matyti, kad grafikas kaupė bei sistemino žinias apie įvairias Europos meno mokyklas, nes universiteto pavedimu turėjo aprašyti „grafikos istoriją nuo jos išradimo iki pastarųjų metų“, aptarti žymias paveikslų galerijas, dailės akademijų istoriją ir pan. Išlikęs 1825 m. Milane Kislingo parašytas „Istorinis ir mokslinis aštuonių tapybos mokyklų aprašymas“, parengtas remiantis to meto Europos dailės teoretikų veikalais²⁵.

Vis dėlto atsidėti vien menui Kliukovskis negalėjo. Mirus motinai 1825 m., dar studijuodamas, paklūęs tėvo valiai, jaunuolis pradėjo dirbti Radvilų turtų komisijoje,

16 *LVI*A. F. 721. Ap. 1. B. 1119.

17 *LVI*A. F. 721. Ap. 1. B. 1119. L. 270.

18 *LVI*A. F. 721. Ap. 1. B. 1119. L. 281; [Wrotnowski] 1867: 338.

19 Litografija publikuota parodos kataloge *Kształcenie artystyczne w Wilnie i jego tradycje* 1996, iliustracija I.180a, tačiau neaišku, ar ji priskiriama Antanui, ar Ignacui Kliukovskiui.

20 Varšuvos nacionalinio muziejaus (sign. MNW Rys. Pol. 8940) litografijoje vaizduojama keturių žmonių grupė prie pastato, viename iš piešinių – piligrimas ties kryželiu, kitame – scena gatvėje.

21 Гарбачова 2011: 222.

22 *Drėma* 1978. 2(22): 52.

23 *Drėma* 1979. 1(23): 100–114.

24 Japonienė 1996: 120–134.

25 Ten pat: 122.

tačiau lygiagrečiai tęsė ir intelektualinę veiklą – kartu su bičiuliais įkūrė Literatūros draugiją, užsiiminėjo vertimais: iš užsienio kalbų vertė grožinės literatūros kūrinius, istorinius ir teisės veikalus (Januškevičius, tyrinėdamas Radvilų archyvą Nesvyžiuje, planavo išleisti ir LDK Metriką), bendradarbiavo *Dziennik wileński* redakcijoje²⁶. Šiam dienraščiui Kliukovskis aktyviai rašė 1828–1830 metais. Daugiausia jis skelbė tekstų apie keliones, senovės kultūras, etnografiją, literatūrą vertimus arba rašė užsienio leidinių anotacijas. Ypač domėjosi įvairiomis publikacijomis apie Italijos kultūrą ir meną²⁷. 1830 m. jis publikavo anonimino autoriaus straipsnelių iš *Revue Britannique* apie skulptorių Kanovą (Canova)²⁸ ir apie Romos vilas²⁹ vertimus, parašė anotaciją Sebastiano Campi veikalui apie italus Lenkijoje ir Lietuvoje³⁰. Su senosiomis kultūromis, pavyzdžiui, Egiptu, susijusios Kliukovskio parengtos publikacijos iliustruoja jau anuomet išryškėjusį jo domėjimąsi visuotine meno istorija³¹. Tuo pačiu metu gimė ir Lietuvos senovės paminklų pažinimo bei populiarinimo projektas. Apie jį liudija 1825–1826 m. Leono Rogalskio ir 1828–1829 m. Kliukovskio laišakai Leleveliui³². 1825 m. pabaigoje Rogalskis pranešė Leleveliui apie Vilniuje brandinamą projektą įsteigti nedidelę privačią litografiją, kurioje būtų spausdinami garsių žmonių portretai ir krašto istorijos bei kultūros paminklai, ir teiravosi buvusio profesoriaus nuomonės šiuo klausimu. Vadovauti litografijai turėjo „geras piešėjas Kliukovskis“, o dalyvauti jos veikloje turėjo Römeris ir Julijonas Karčiauskas³³. 1826 m. pradžioje Kliukovskis jau planavo piešti „gimtines senovės paminklus, iki šiol stūksančius Vilniuje, Trakuose, Medininkuose, Krėvoje, Lydoje, Naugarduke ir t. t.“³⁴ Dėl nežinomų priežasčių litografijos steigimo projektas tuo metu nebuvo įgyvendintas.

1826–1827 m. I. Kliukovskis organizavo Vilniuje istorinių kompozicijų, skirtų Lelevelio rengiamam istorijos veikalui iliustruoti, piešimą. Atsiųstas temas jis išdalino Vilniuje visiems garsesniems dailininkams, kurių sukurti eskizai, pakoreguoti pagal istoriko pastabas, turėjo būti litografuoti Vilniuje, planuota, kad tai atliks Valentinas Slivickis³⁵. Iki 1828 m. vasario 23 d. buvo parengtos trys kompozicijos, vaizduojančios X–XIII a. Lenkijos istorijos įvykius, jas į Varšuvą Leleveliui nuvežė Jonas Kazimieras Vilčinskis³⁶. Dar 1829 m. vyko susirašinėjimas dėl kitų kompozicijų

26 Гарбачова 2009: 109; *Ignacy Klukowski...* 2011: 8; Rączka 2013: 177.

27 Гарбачова 2011: 223.

28 *Sztuki Piękne...* 1830. 10: 3–31.

29 Ten pat: 217–235.

30 Гарбачова 2011: 224.

31 I. K. 1829. 8: 115–128, 149–168; 1830. 12: 178–196.

32 Polanowska 1995: 56–57; Гарбачова 2011: 225.

33 Гарбачова 2011: 225. Nors 1825–1826 m. laiškuose dailininko vardo nėra, sprendžiant iš konteksto aišku, kad kalbama apie Ignacą (dar minima, kad jis buvo Lelevelio mokinys). A. Kliukovskis privačią litografiją Vilniuje įsteigė 1834 m.

34 Cit. pgl.: Polanowska 1995: 57.

35 Ten pat.

36 Гарбачова 2011: 226–227.

cijų, tų metų kovo 27 d. per Vilčinskį istorikui buvo perduota dar keletas kompozicijų, deja, dėl kai kurių dailininkų vėlavimo laiku sukurti pavestus darbus ar dėl kitų priežasčių šis projektas, atrodo, irgi liko neįgyvendintas. Nežinoma, ar pats Kliukovskis piešė kurias nors kompozicijas, ar buvo tik tarpininku tarp istoriko ir dailininkų. Atrodo, jis labiau buvo linkęs į organizacinę ir teorinę darbą. Römerio teigimu, Ignacas tikėjosi ateityje tapti meno istorijos profesoriumi, nes buvo vilčių, kad tuometinio universiteto sekretoriaus Rogalskio pastangomis pavyks įkurti Meno istorijos katedrą³⁷. Pasak Vrotnovskio, Kliukovskis „laisvomis valandomis, o kartais ir ištisomis naktimis sėdėdavo ties Winkelmanu ir Cicogniara³⁸, darbščiai ir sistemiskai kaupdamas tapybos, skulptūros ir architektūros istorijos žinias“³⁹.

1830–1831 m. įvykiai nutraukė visus planus ir visam laikui pakeitė jaunųjų Vilniaus inteligentų būrelio gyvenimą⁴⁰. Kliukovskis dar prieš sukilimą įstojo į Vilniaus revoliucinį komitetą⁴¹, vėliau aktyviai dalyvavo kovose. Jo dvarai Narbutovščyzna, Dorže ir Valerianovas buvo konfiskuoti⁴². Bėgdamas nuo carinės valdžios represijų dailininkas iš pradžių slapstėsi Galicijoje, 1832 m. pasitraukęs į Prancūziją glaudėsi emigrantų stovyklose, iš jų nelegaliai persikėlė į Paryžių, tapusį Didžiosios emigracijos centru. Čia įstojo į Lietuvos ir Rusios žemių draugiją, be to, remiamas Mokslo rėmimo draugijos, pradėjo studijuoti karinę topografiją⁴³. Negavęs valdžios leidimo gyventi Prancūzijos sostinėje, jau 1833 m. pavasarį turėjo persikelti į Monpeljė. Vis dėlto ne vėliau kaip 1837 m. pradžioje grįžo į Paryžių, atnaujino dailės studijas, sistemingai lankė muziejus, tačiau dėl pragyvenimo turėjo imtis mažiau kūrybinių, daugiau techninių darbų – iliustracijų spalvinimo, raštų audiniams kūrimo ir pan.⁴⁴ Netrukus dailininkas prisijungė prie pirmoju emigracijos „apaštalu“ vadinamo Bogdano Janskio (Jański) Paryžiuje kuriamos naujos religinės bendruomenės⁴⁵. Patyręs ilgą dvasinio atsivertimo kelią, Janskis 1831–1832 m. Paryžiuje itin suartėjo su Adomu Mickevičiumi, galimas dalykas, kad jo paveiktas grįžo prie katalikybės. Iš pradžių jis dalyvavo Mickevičiaus 1834 m. Paryžiuje įsteigtos Suvienytųjų brolių draugijos (*Towarzystwo Braci Zjednoczonych*) veikloje, kurios vienas iš tikslų buvo kelti emigrantų religinę dvasią, o 1836 m. savo būte subūrė pasauliečių bendruomenę, bandžiusią praktiškai įgyvendinti aktyvaus religinio gyvenimo siekius. Ankstyvuojų veiklos laikotarpiu su Janskiu glaudžiai

37 *LMAVB RS*. F. 138. B. 1777. L. 85v; *Ignacy Klukowski...* 2011: 8.

38 Leopoldo Cicognara (1767–1834) – italų archeologas ir meno istorikas.

39 [Vrotnowski] 1867: 338.

40 Numalšinus sukilimą Vrotnovskis ir Januškevičius emigravo, Römerio laukė areštai ir tremties kelias (1852 m. grįžo į Lietuvą).

41 *Ignacy Klukowski...* 2011: 8.

42 Ten pat: 7. Byla apie Ašmenos apskrities valdų Dorže ir Romaškovščyzna dalies paėmimą į išdą už Ignaco Kliukovskio dalyvavimą 1831 m. sukilime. *LVI A*. F. 525. Ap. 14. B. 877.

43 Гарбачова 2008: 317; Горбачёва 2007: 8.

44 *LMAVB RS*. F. 138. B. 1777. L. 86.

45 *Bogdan Jański...* 2000: 496.

bendravo Leonardas Chodzka, Januškevičius (jis kartu su Janskiu 1832–1833 m. leido emigracijai skirtą dienraštį *Pielgrzym Polski*), Vrotnovskis, taip pat buvęs Rustemo mokinys tapytojas Romanas Postempskis⁴⁶. Nuo 1835 m. prie būrelio prisijungė Jūžintuose gimęs dailininkas, Römerio pusbrolis, Liucijonas Steponas Weyssenhoffas⁴⁷, kurio brolis Mykolas minimas tarp Rustemo mokinių⁴⁸. Taigi, apie 1836 m. į Janskio bendruomenę įstojusį Kliukovskį galėjo čia traukti ne tik religiniai ieškojimai, bet ir nemažas būrys „vilniečių“. 1838 m. Kliukovskis apsigyveno viename iš „Janskio namelių“ Paryžiaus Montparnaso bulvare⁴⁹. Svarbiomis moralinio tobulėjimo priemonėmis ši bendrija laikė literatūrą ir meną, todėl svarstė ir šiuolaikinio religinio meno studijos įsteigimo galimybę⁵⁰. Planuota įsteigti naują tapybos ir knygų iliustracijų mokyklą, kurti meną, sugebantį „prabilti į šiuolaikinį žmogų, ypač temomis, paimtomis iš Lenkijos bažnytinės istorijos“⁵¹. Kliukovskis buvo vienas iš šių projektą turėjusių įgyvendinti dailininkų. Šiuo laikotarpiu jis sukūrė 1838 m. Lvove išleistos Bogdano Zaleskio poezijos rinktinės viršelį⁵² (galbūt ir knygos atvartą puošiantį poeto portretą). Idėjiškai su šiomis iniciatyvomis siejasi ir Chodzkos parengtas iliustruotas leidinys *La Pologne historique, littérature, monumentale et illustrée*, kurio antrame tome (1837) buvo publikuoti dar 1831 m. Kliukovskio sukurti Lanckoronos pilies ir Kalvarijos Kalno vienuolyno vaizdai (plieno raizinius pagal Kliukovskio piešinius atliko prancūzų dailininkas Auguste François Alés). Abiejuose peizažuose pavaizduota vieniša keliautojo figūra atspindi ir jų sukūrimo realijas (piešta bėgant iš tėvynės) ir tuometinei emigracijai itin artimą piligrimystės temą.

Dėl lėšų trūkumo negalint įgyvendinti planų, Janskio ir Kliukovskio keliai išsiskyrė⁵³. 1846 m. dailininkas aktyviai įsijungė į Andriaus Tovianskio inicijuoto, aplink Mickevičių susibūrusio, religinio judėjimo Dievo reikalas veiklą. Šios bendruomenės (dar vadinamos Šv. Karolio būreliu) nariais tapo daugelis emigrantų iš Lietuvos, tarp jų tapytojas Valentinas Vankavičius⁵⁴. Su pastaruoju artimi saitai siejo Kliukovskį dar Vilniuje – 1830 m. gegužės 17 d. Kliukovskis su Anele Vankavičiene, Valentino žmona, tapo poeto Antano Goreckio dukros Kamilės krikštatėviais, taip pat jis dalyvavo Vankavičių sūnelio Andriaus Kazimiero krikštynose⁵⁵.

46 Ten pat: 243, 263, 380.

47 Hochleitner 8; Rączka 2013: 178.

48 *Lietuvos dailininkų...* 2012: 437–438. Žodyne neteisingai pateiktos M. Weyssenhoffo (1800–1825) gyvenimo datos, nes nurodyti netikro jo brolio, pakrikštyto tuo pačiu vardu, gimimo ir mirties metai.

49 *Bogdan Jański...* 2000: 443, 506, 561.

50 *Bogdan Jański...* 2011: XI.

51 Zgórnjak 2008 [wyd. 2009]: 281–282.

52 Гарбачова 2008: 317.

53 1839 m. Kliukovskis išėjo iš kongregacijos, o 1842 m. Janskis įkūrė „Prisikėlimo“ vienuoliją (*Zakon Zmartwychwstanców*), veikusią daugiausia Italijoje.

54 Plačiau apie Vankavičiaus ryšius su Tovianskio judėjimu žr. Jankauskas 1998: 143–155.

55 Vilniaus Šv. Jono parapiinės bažnyčios 1828–1833 m. krikšto metrikų knyga. *LVI A*. F. 1667. Ap. 1. B. 19. L. 70.

„Tovianskininkų“ būrelis siekė panašių tikslų kaip ir kiti to meto religiniai judėjimai – ieškojo naujų dvasinio atsinaujinimo kelių ir tikėjosi Bažnyčios pripažinimo, tačiau buvo popiežiaus pasmerktas dėl kai kurių sektai artimų tendencijų. Dėl to šios grupelės, kaip ir apskritai emigrantų, veiklą lydėjo vidiniai prieštaravimai, intrigos, o netrukus ir skilimas. Kliukovskis liko Mickevičiaus „pusėje“ ir tapo artimu jo draugu bei patikėtiniu, vienu iš poeto kuriamų lenkų legionų organizatorių – šie legionai turėjo įsijungti į italų išsivadavimo karą prieš austrus, o vėliau žygiuoti į Lenkiją ir Lietuvą. 1848 m. gegužės 28 d. su būreliu savanorių Kliukovskis išvyko į Milaną, kuriame praleido vasarą, vėliau dėl organizacinių legiono reikalų aplankė ir keletą kitų miestų, tarp jų Genują bei Florenciją. Tiesiogiai kovose jis nedalyvavo, mokėdamas italų kalbą užsiėmė organizacine veikla, karių aprūpinimu, taip pat suprojektavo erelį vaizduojantį ženklą legionierių kepurėms⁵⁶. Reguliariai rašytuose laiškuose informavo Mickevičių apie padėtį legionuose⁵⁷. Italijoje Kliukovskis vėl susitiko su Weysenhoffu. Apie jį vėliau rašė Römeriui: „Ir prisimenu Liucijoną, su koku džiaugsmu jis 1848 m., kai susitikome Milane, *Ambrosiana* bibliotekoje, rodė man Rafaelio kartoną, o *Santa Maria della Grazie* [konvente] Leonardo „Paskutinę vakarienę“ ir muziejuje, atrodo, Luinio freską. <...> Labai gaila, kad negalėjau su juo dalintis palaimingų akimirkų Florencijoje, žavintis jo taip pamilta *San Lorenzo* bažnyčia ir langeliais virš choro, <...> freskomis – visa tai rijo su manim tapytojas Zieliński, garbingas jaunuolis ir neeilinio talento, bet ką padarysi, kad meną supranta tik materialiai. Mylimas Liucijonas jį suprato siela.“⁵⁸ Taigi, dėl karinės kampanijos patekęs į išsvajotą šalį dailininkas rado laiko ir galimybės aplankyti meno paminklus, piešdavo iš natūros, pavyzdžiui, Florencijoje nusipiešė jį sužavėjusius Michelangelo projektuotus Riccardi rūmų langus⁵⁹. Net keliolikai metų prabėgus, jis, atrodo, galėjo „vaikščioti“ po Florenciją prisiminimuose: „Florencijos grožio ir stebuklų šerdis yra katedra – *Duomo* <...>, tik aš tau iš karto pasakysiu, kad gali turistu žvilgsniu žvilgtinti į to neįkainojamo paminklo vidų ir išorę vos tik atvyksi, bet, kai tik artinsis vakaras, skubėk į kitą Arno pusę *via Larga* arba *via dei Servi*, į bulvarus už miesto, apjuostus mūrais (tai netoli) ir ten lauk ketvirtį valandos ar dvidešimtį minučių po saulės laidos to žavingo tamsaus kupolo silueto, rausvame opaliniame danguje švariau įpaišyto nei gražiausių epochų figūros etruskų induose. Detalių jau nepamatysi, <...> bet tik tuomet suprasi, kas tai yra kontūrų švarumas ir grožis.“⁶⁰ Kitame laiške rekomendavo: „Florencijos bažnyčiose yra apdulkėjusių freskų, kurių ten esant nepamatyti būtų mirtina nuodėmė meno atžvilgiu <...>, tad būtina pamatyti 1. Domenico Ghirlandajo,

⁵⁶ *Lietuvos dailininkų...* 2012: 200.

⁵⁷ Ši korespondencija saugoma Adomo Mickevičiaus muziejuje Paryžiuje (*AMM*). Muziejaus Rankraščių skyriuje ir Lenkų bibliotekos Paryžiuje rinkiniuose yra ir daugiau Kliukovskio korespondencijos.

⁵⁸ I. Kliukovskio laiškas E. J. Römeriui. 1861 m. liepos 11 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 3v–4.

⁵⁹ I. Kliukovskio laiškas B. Zaleskiui. 1862 m. balandžio 2 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 3v.

⁶⁰ I. Kliukovskio laiškas B. Zaleskiui. 1862 m. balandžio 2 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 2v.

Mykolo Angelo⁶¹ mokytojo freską, ją rasi *S. Rocho* bažnyčioje, vienoje iš šoninių koplyčių <...>, ta bažnyčia yra *della Trinità* gatvėje, „Vaiko prikėlimo iš numirusiųjų stebuklas“ yra dvigubas stebuklas, tapybos stebuklas; *Sta. Maria Novella* bažnyčioje, koplyčioje už didžiojo altoriaus, yra dvi sienos nuo viršaus iki apačios ištaipytos Ghirlandajo <...>, tai XV a. italų tapybos šedevras <...>; 2. *del Carmine* bažnyčioje Massacio freska <...>; 3. XIV a. Gozzoli Benozzo freska Riccardi rūmuose...“⁶² ir t. t. Renesanso Italijos grožis maitino dailininko sielą visą likusį gyvenimą, nes, pasak jo, „vienas paprastas Brunelleschi [projektuotas] staliaus ar mūrininko darbas mene vertas daugiau nei visi dabartiniai Paryžiaus bulvarų rūmai“⁶³.

1849 m. Kliukovskis grįžo į Paryžių, dirbo ketaus dirbinių fabrike, talkino Lenkių moterų labdaros draugijai, gyvenimo pabaigoje Januškevičiaus užsakymu perrašinėjo istorinius dokumentus⁶⁴. Nepaisant 1856 m. caro Aleksandro II paskelbtos amnestijos ir daugelio raginimų bei drąsinimų, į Lietuvą jis nebegrįžo. Kaip vėliau rašė laiške Römeriui: „geriau netrukus mirti iš bado ir skurdo, negu išsižadėti jaunystėje pajaustos didžios tiesos. Tad nutariau mirti tremties žemėje, žemėje, kurios nemyliu, bet kur jaučiuosi nepriklausomas ir kur likdamas ir kentėdamas garbės neprarasiu.“⁶⁵ 1857 m. Kliukovskį aplankė Edvardo sūnus Alfredas Römeris. Šis susitikimas sužadino jaunystės prisiminimus. Po kelerių metų laiške E. J. Römeriui jis rašė: „Alfredą mačiau Paryžiuje, labai panašus į tave tokį, koks buvai jaunystėje, kai eidavom į Verkius. Išsiskyręs su juo gailiai verkiau, bet nieks to nematė. Sirgau, sirgau ne fiziškai, bet morališkai – vengiau žmonių.“⁶⁶

Vėliau Kliukovskis gyveno itin uždari, vienišas, sunkiai uždirbdamas pragyvenimui. Nutrūko jo ryšiai su draugais, tačiau neišblėso domėjimasis menu. „Iki dabar matant tapybos, skulptūros, architektūros šedevrus širdis man virpa kaip jaunystėje“, – rašė laiške Römeriui⁶⁷. Didžiulius pokyčius jo gyvenime atnešė 30 metų nematyto jaunystės bičiulio viešnagė Paryžiuje. Pasak Vrotnovskio, gavęs laišką apie planuojamą Römerių atvykimą, Kliukovskis po 7 metų nesimatymo atėjo pas jį, kad kartu pasidžiaugtų naujiena⁶⁸. Römeris su šeima atvyko 1861 m. rugpjūčio 14 d., po kelių dienų išvyko į kurortą prie jūros, į Prancūzijos sostinę grįžo rugsėjo 23 d., o spalio 5 d. jau iškeliavo namo⁶⁹. Taigi viešnagė buvo trumpa, bet bendrauta intensyviai – kartu lankytos įžymios Prancūzijos sostinės vietos, muziejai, galerijos, aplankyti ir Kliukovskio bendradarbiai audinių fabrike, kartu valgyta, fotografuotasi, bet svarbiau-

61 Michelangelo.

62 I. Kliukovskio laiškas B. Zaleskiui. 1862 m. balandžio 8 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 1–1v.

63 I. Kliukovskio laiškas B. Zaleskiui. 1862 m. balandžio 2 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 4v.

64 Горбачёва 2007: 317.

65 I. Kliukovskio laiškas E. J. Römeriui. 1861 m. liepos 11 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 1v.

66 I. Kliukovskio laiškas E. J. Römeriui. 1861 m. liepos 11 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 3.

67 I. Kliukovskio laiškas E. J. Römeriui. 1861 m. liepos 11 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 3v.

68 Wrotnowski Felix. Pamiętnik. T. 1: Styczeń 1856–wrzesień 1862. *AMM*. Rkps 1025. L. 20v.

69 *AMM*. Rkps 1025. L. 23v–27; Edward Jan Römer... 2006.

1 pav. I. Kliukovskio antkapis Paryžiaus Monmartro kapinėse. R. Janonienės nuotr.

to, Römerio supažindintas su dailininku mėgėju Bronislovu Zaleskiu (1820–1880), Kliukovskis pastarajam adresavo didelę dalį laiškų apie meną. Svarbus buvo ne tik intelektualinis ir dvasinis bendravimas, bet ir finansinė Römerio parama, kurios dėka Kliukovskis galėjo atsidėti visą gyvenimą kauptų žinių apie meno istoriją ir teoriją apibendrinimui. Savo mintis apie meną draugams jis siuntė laiškais, kurių juodraščius ar kopijas išsaugojo, tikėdamasis ateityje sujungti į visumą ir išplėtoti. Deja, šis darbas liko nebaigtas. Paskutinį laišką Römeriui Kliukovskis išsiuntė 1862 m. balandžio 5 d.⁷², o Zaleskiui – 1862 m. balandžio 8 dieną⁷³. Kliukovskis mirė 1862 m. gegužės 30 d. municipalinėje ligoninėje Paryžiaus San Deni priemiestyje, Nr. 200⁷⁴.

1863 m. Vrotnovskiui kaip palikimas atiteko Kliukovskio sukauptos graviūros ir rankraščiai, tarp kurių buvo ir laiškų nuorašai ar juodraščiai. 1867 m. Kliukovskio rankraščių paprašė taip pat meno istorijos medžiagą kaupęs Weysenhoffas, tad jam jie ir buvo pasiųsti į Drezdeną⁷⁵. Vėliau, matyt, rankraščiai pateko Zaleskio žinion,

sia – kalbėtasi, dalintasi, „kad mūsų trijų širdys, tėvynėje susietos draugystės saitais, emigracijoje nebūtų atskirtos, ir kad mūsų bendrą širdžių virpesį nuvežtum į mylimą Vilnių, kad galėtum pasakyti, mačiau tuos, su kuriais jaunystėj dalinausi viena Idėja“⁷⁰. Daugelio metų nesimatymas nenutolino draugų, netgi Kliukovskio kambarėlis, nors „prancūziško stiliaus“, pasirodė Römeriui „tarsi pažįstamas nuo seno, ar dėl jį puošiančių piešinių, ar dėl daiktų išdėstymo, nežinau“⁷¹. Svečių išvykimą Kliukovskis išgyveno itin sunkiai, apimtas depresijos visą dieną nesikėlė iš lovos, tačiau guodė atgijusi dvasinė bendrystė ir galimybė artimam žmogui išdėstyti savo mintis. Korespondencija tęsėsi ir išvykus Römeriams – laiškų buvo nekantriai laukiama tiek Paryžiuje, tiek Römerio Antanašeje ar Lukinės dvare, kai šis svečiuodavosi pas Medardą Končią. Be

70 I. Kliukovskio laiškas E. Römeriui. 1861 m. rugpjūčio 2 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 1v–2.

71 *Edward Jan Römer...* 2006: 145.

72 Iš viso išliko 21 jam adresuotas laiškas (nuo 1861 m. liepos 11 d.).

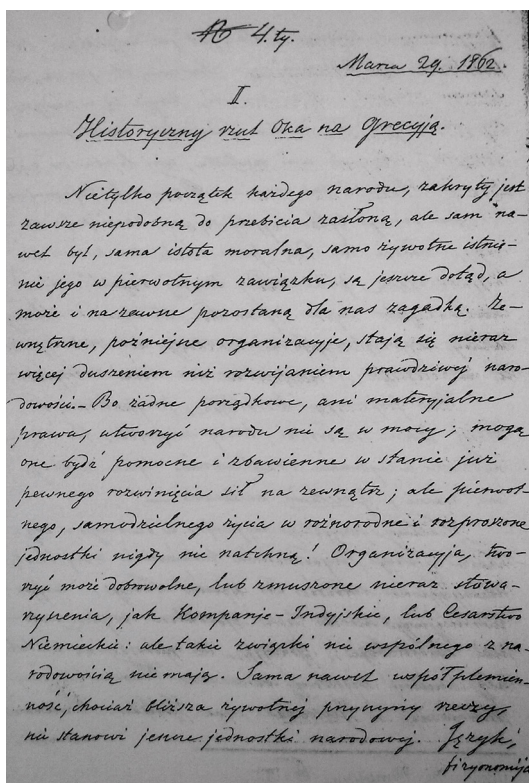
73 Jam nuo 1861 m. lapkričio 7 d. parašyta per 40 laiškų.

74 *LMAVB RS*. F. 138. B. 1777. L. 85. Ten pat 1861 m. mirė A. Goreckis ir Lelevelis.

75 *LMAVB RS*. F. 138. B. 1777. L. 85.

o per jį – į *Hotel Lambert* archyvą, su kuriuo buvo atiduoti Krokuvos Čar-toriskių bibliotekai⁷⁶. Laiškai paties Kliukvskio buvo sugrupuoti į tris dalis: „Laiškai apie meną“ Römeriui, „Laiškai apie meną“ Zaleskiui, o pastaruosiuose išskirta ir atskira numeracija pažymė-ta tekstų grupė, pavadinta „Mintys ir istorinės pastabos apie meną“ (*Mysli i Notatki historyczne o Sztuce*), kuri dedikuota abiems draugams „atminčiai“ (akivaizdu, kad buvo daromi šių laiškų nuorašai), bet parašyta, atrodo, Zaleskio prašymu. Tikėtina, kad buvo ir daugiau Kliukovskio rašinių meno istorijos klausimais. Įdomu, kad XIX a. II pusėje Varšuvos nacionalinėje bibliotekoje buvo saugomas jo rankraštis „Tapytojų paralelės“⁷⁷. Taip pat žinoma, kad 1863 m. Drezdene Weyssenhoffas buvo sudaręs sinoptinę žymių italų tapytojų lentelę⁷⁸. Ar tarp šių darbų buvo ryšys, galima būtų nustatyti juos palyginus, deja, rankraščių likimas nežinomas.

Nors ne visi Kliukovskio laiškai skirti išimtinai meno klausimams, bet ir rašydamas apie kitus dalykus jis įterpdavo savo minčių apie dailę. Pavyzdžiui, Römerio paprašytas pasidomėti giedojimo mokyklomis, Kliukovskis įterpia samprotavimų apie skirtingą prancūzų ir vokiečių tautų muzikalumą ir pažymi, „kad muzika turi daug bendra ne tik su tapyba, bet ir su architektūra“⁷⁹. Netikėtu impulsu svarstymams apie meną tapo atsitiktinai įsigyta Johano Fridriko Overbeko (Johann Friedrich Overbeck) litografija „Jėzus pas Mortą ir Mariją“. Vaizdingai prilygindamas savo pasakojimą, kilusį iš žvilgsnio į paveikslėlį, kadaise Nalibokų stiklo manufaktūroje matytam burbulo išpūtimui iš mažo lašelio, ilgą rugsėjo 23 d. laišką Römeriui jis paskyrė svarstymams apie religinio meno prigimtį ir iškėlė savitą „paveikslėlio“ sampratą: „Paveikslėlis, bent jau pas mus, Lietuvoje, reiškia visai ką kita negu paveikslas, nors

2 pav. I. Kliukovskio laiško faksimilė. ČB Krokovoje, Rkps 6944 II

76 Горбачёва 2007: 8.

77 Polanowska 1995: 181.

78 *Lietuvos dailininkų...* 2012: 437–438.

79 I. Kliukovskio laiškas E. Römeriui. 1861 m. rugpjūčio 30 d. ČB. Rkps 6944 II. L. 2. Šią mintį plėtojo ir kituose laiškuose.

iš pažiūros tai atrodo tas pats posakis, tik mažybinis. Bet iš esmės mūsų liaudis ne taip supranta. Paveikslas gali būti bažnyčioje, rotušėje, pono name arba netgi Seimo rūmuose. Tuo tarpu paveikslėlis – ne. Jis kabo tik virš lovos, lopšio ar atskiram kambarėlyje, kur žmogus pabėga nuo kasdieninio gyvenimo triukšmo. Paveikslas gali vaizduoti istorijas, mūšius, audras, gaisrus, šventus ir sugedusius dalykus. Paveikslėlis – ne. Jis visad vaizduoja šventus dalykus, tai yra tai, kas pakyla virš mūsų vargšo kasdienio gyvenimo <...>. Jeigu paveikslėlius auksuoja, tai turėdamas tikslą – tas auksas paprastų žmonių pojūčiams yra tarsi simbolis to nežemiško spindėjimo, kuriuo žmogaus siela ima spinduliuoti kaskart, kai palinksta prie savo pirmykščio šaltinio, prie Žodžio paskirto tikslo. Tas šventas paveikslėlis mus lydi nuo kūdikio lopšio iki sustingusių pašarvoto senio rankų. Taigi pas mus paveikslėlis yra dar kažkas paslaptingo, švento, gerbtino. <...> Nežinau, ar kada Prancūzijoje buvo toks tyras šventumo pojūtis. Kodėl? Aišku! Skirtingi yra tautų keliai. Prancūzai esą linkę turėti, o ne mylėti, todėl jų tapyba, arcy-krikščioniškas menas, niekad nebuvo labai išsivysčiusi ir negalėjo. Ta prasme Overbeko litografiją pavadinau paveikslėliu. Pačios litografijos kokybė ne itin, bet neprilygstama Idėja.⁸⁰ Žavėjimasi „nazaretiečiais“ Kliukovskis galėjo būti perėmęs iš Janskio, kuris jų tapybą laikė geriausia naujojo religinio meno pavyzdžiais – Overbeko kūrinių grafinės reprodukcijos ir Biblijos citatos puošė kambarių sienas „Janskio nameliuose“⁸¹. Tačiau ši dailės kryptis galėjo savaime būti artima Kliukovskiui. Tame pat laiške, bandydamas toliau suformuluoti religinio meno esmę, jis trumpai, bet vaizdingai apibendrina Europos meno istoriją: „Iš pradžių visa, kas nutapyta, buvo paveikslėlis, nes krikščionių siela per tai išliedavo visa, kas švenčiausia, kas jungia su Dievu. Keletą amžių gyvavo įvairūs *bohomasai*. Bet Bizantijos *bohomasai* kūrė meną ir tikrą meną, galbūt bjaurų, bet visad pakilų meną. <...> Taigi iš to bjauraus, kaip vadina, Bizantijos meno XIV–XV a. italai sukūrė tokius stebuklus, kad iš tiesų be pagarbos negalima į tuos paveikslėlius žvelgti. Tos epochos meistrų meistras yra Florencijos dominikonas Fra Beato Angelico. Nežinau, ar jį žinai? Bet tai yra paveikslėlių apoteozė, nors jų rėmai nuo kelių colių iki keliasdešimt uolekčių kartais išsitiesia, jie puošia pergamentinius mišiolus arba dengia visas bažnyčių sienas. Jis nesirūpina žemiškomis formomis – jam siela yra viskas – galbūt sausas ir margas – bet jo Angelai! Tokių niekas žemėj nematė; gal tik tas, kas matė palaimingą sapną, regėjimą. ... Visa tai Poezija <...>. Bet jau reikėjo tą paslaptinę dvasią iš paslaptinių vystyklų išvynioti ir aprengti ją gražiu kūnu žmogaus, kurį Dievas grožiu apdovanojo ir neuždraudė juo džiaugtis. Visgi reikia pripažinti, kad po Fra Angelico mirties prasidėjo paveikslėlio smukimas. Nežemiškas sielos grožis žingsnis po žingsnio užleido vietą kūno grožiui. Tuo paveikslėliu keletą jaunystės metų dar žaidė tas meno Archangelas, pats Rafaelis, bet po to išleido iš rankų ir sudaužė į gabaliukus, ieškodamas naujo Idealo. Surado jį – ir

80 I. Kliukovskio laiškas E. Römeriui. 1861 m. rugsėjo 23 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 3–4.

81 *Bogdan Jański...* 2000: 506.

su trenksmu senos Epochos vartus uždare – ir kaip tikras Rapolas Archangelas <...> sužibėjo savo genijumi, tarsi liepsnojančiu kardu nuo Rytų iki Vakarų visą žemės horizontą perkirto. Bet tai jau nepriklauso paveikslėlio istorijai. Correggio dar apie jį lyg per sapną svajojo. Mykolas Angelas su pykčiu ir paniekinimu jį atmetė. Ir atsisėdo susimąstęs ant jo griuvėsių. Vienišas milžinas be pasekėjų, be savo didybės paveldėtojų. Tizianas, Veronese ir kiti jau tik tapė puikius, gražiausius paveikslus, paveikslėlio jau net neprisiminė. Vienintelis Rembrandtas tik, kaip antras Mykolas Angelas, kaip antras Milžinas, <...> – išsaugojo savyje senąją Tradiciją, nors jau visai kitokio ‘sukirpimo’.⁸² Šią temą plėtodamas dar poroje laišku Kliukovskis lygino vokiečių, prancūzų, italų tapybos raidą, galiausiai sugretino Overbeką su Rafaeliu, vis dėlto teikdamas pirmenybę pastarajam. Galima pacituoti nedidelę šio itin įdomaus palyginimo išvadą: „Rafaelis gimė tapytoju <...>, Overbekas išmoko tapybos.“⁸³ Vis dėlto Overbeką vertino labiau už XVII a. kūrųjį Carlo Dolci, kurio šv. Kazimiero paveikslą, matytą Florencijos Pitti galerijoje, taip apibūdino: „Veidas gražus, pilnas tyrumo, nuolankumo ir maldos, bet ta malda priverstinė, malda *devoto*, prieštaravimų išvarginto pietisto, o ne Krikščionio, kurio ženkle turi būti iš tiesų nuolankumas, bet šalia šventos veiksmų ir poelgių jėgos. Ne..., toks šv. Kazimieras Lietuvos neišgelbės.“⁸⁴

Nepaprastai gražus ir iškalbingas epizodas aprašytas 1861 m. gruodžio 16 d. laiške Zaleskiui. Paryžiaus dienraštyje perskaitęs žinutę, kad jau atidengta Eženo Delakrua (Eugène Delacroix) sienų tapyba *St. Sulpice* bažnyčioje, Kliukovskis nuskubėjo apžiūrėti kūrinių ir patyrė tikrą emocijų sukrėtimą bei estetinių vertinimų virsmą. Verta pateikti didesnę citatą: „Bėgu – randu – godžiai panardinu savo pilkas akis į sieną kairėje, dešinėje, viršuje. Žiūriu... žiūriu... Pyktis mane apima, įnirštu, norėčiau šaukti, loti, norėčiau ramiems žiūrovams aplink mane, taip pat kaip aš besidairantiems, mestelt sarkazmą, pasišaipyti – ir ką jau besakyti – gal net muštis. <...> Žiūriu dar kartą ir antrą, ir trečią – vis tiek terlionė – spalvų gama neįprasta – betgi čia nekalbu apie kašmyro šalį ar spalvų išsiskaidymą dangaus vaivorykštėj ar trykštančiuose fontanuose, ar mirgančiuose salonų žirandoliuose, man rūpi mintis, paveikslas, Idėja. O iki šiol nieko tokio nematau. Lėtai <...>, kai ėmiau ramiai įsižiūrėti, – randu toje terlionėje tikrai gražų peizažą – peizažą, nepaisant viso realizmo, tikrai poetišką, o gal net įkvėptą, pasakyčiau. – Betgi peizažas! ... peizažas ... kad ir gražus, tai ne bažnytinė tapyba, murmėjau dar sau po nosim – murmėjau, pridėdamas – vis dėlto, kaip bebūtų – tai stebuklingas peizažas! Pamažu matau, kad jame ryškėja dviejų žmonių figūros – tai Jokūbas, vadinamas Izraeliu <...>. Įsižiūriu – tyrinėju – daug judėjimo – daug gyvybės – betgi keista terlionė – sparnai kalakuto, ne angelo, piešinio klaidos ir t. t. Vis dėlto

82 I. Kliukovskio laiškas E. Römeriui. 1861 m. rugsėjo 23 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 5–6.

83 I. Kliukovskio laiškas E. Römeriui. 1861 m. spalio 1–2 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 2v.

84 I. Kliukovskio laiškas E. Römeriui. 1861 m. spalio 1–2 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 2.

graži grupė <...>. Išėjau iš bažnyčios <...> ir grįžtu – ir žiūriu. Tikrai! Peizaže lyg saulė aukščiausia poezija <...>. Antrą kartą išėjau iš bažnyčios jau visai patenkintas Jokūbo kompozicija. Buvau dar ir kitą dieną ir dar labiau man ta tapyba patiko.⁸⁵ Delakrua kompozicija „Jokūbo kova su angelu“ ir kita sienų tapyba laiške aprašyta daug detaliau, bet ir šiuo fragmentu galima puikiai iliustruoti Kliukovskio smalsumą, atvirumą naujovėms, emocionalų, bet kartu įžvalgų meno vertinimą.

„Mintys ir istorinės pastabos apie meną“ turėjo būti *Visuotinės meno istorijos* pagrindu. Tikėtina, kad planuota ją išspausdinti. Laiškuose išdėstytos Kliukovskio mintys tebuvo „rėmas“, apmatai, kuriuos tikėjosi išplėtoti ateityje. Trokšdamas pasidalyti savo žiniomis apie meną jis galvojo ir apie savo kraštą. „Pagaliau rašydamas jums apie meną norėjau truputį atpratinti kraštiečius meno mylėtojus nuo paviršutiniško diletantizmo“, – prisipažino jis laiške Zaleskiui⁸⁶. Be bendro pasaulio meno istorijos vaizdo, jo nuomone, neįmanoma vertinti atskirų epochų ar autorių. Pavyzdžiui, „Rafaelis negimė per akimirką kaip Venera iš jūros putos, jis yra ir Bizantijos, ir viduramžių meno auklėtinis, o kai tas archangeliškas vaikelis ėmė savo jėgomis vaikščioti, pasirinko sau aukle graikų meną, prie kurio taip prisirišo, kad vos nepamiršo motinos. Tad matai, kad Rafaelio be Bizantijos, viduramžių, Graikijos, o netgi ir Pompėjos nei suprasti, nei aprašyti neįmanoma.“⁸⁷ Kita vertus, meno istorijos studijas jis suprato kaip būdą suvokti ir paaiškinti meno esmę, o tuo pačiu – kaip didingą pasaulio pažinimo priemonę: „Meno istorija – tai įvairių tonų Himnas Dievui – tai muzika! Bet aukštesnė už įprastą muziką <...>, meno istorijos muzikoje <...> kiekviena tauta kiekviename amžiuje yra nata: gyva nata <...>, taigi jeigu kas nors iš visų tų natų sugebėtų sudėti tos naujos muzikos raktą <...>, padovanotų žmonijai aukščiausią paslaptinę harmoniją, atspėtų Dvasios paslaptį.“⁸⁸ Idėja, jausmai, vaizduotė, poezija jam yra kūrybos pagrindas, o visą meno istorijos raidą jis grindžia trim faktais: 1) rasių kilme, 2) pagrindiniais žmonijos minties raidos etapais – Apreiškimais, 3) intelekto, dvasios pokyčiais⁸⁹. Rasių kilme Kliukovskis aiškino tokius fenomenus, kaip graikų ir asirų meno panašumus, skirtumus tarp pietų ir šiaurės kraštų meno ir pan., antruoju faktu, glaudžiai siejama su religijomis, – meno formų skirtumus (aukščiausia meno forma laiko krikščionybės meną, kuriame realizuotas Brolybės jausmas, išlaisvinta meilės dvasia), o trečiuoju – konkrečių epochų ir šalių meno ypatybes. Taip pat daug dėmesio skyrė šalių geografinėi padėčiai, klimatui, gamtos tipui, matydamas šių faktų ryšį su konkrečios tautos būdu. Meno istoriją jis skirstė epochomis: 1. Senovės Rytai; 2. Graikų-Romėnų era (Graikija, Etrurija, Roma); 3. Krikščionybės era,

85 I. Kliukovskio laiškas B. Zaleskiui. 1861 m. gruodžio 16 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 1–2.

86 I. Kliukovskio laiškas B. Zaleskiui. 1862 m. sausio 21 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 2v.

87 I. Kliukovskio laiškas B. Zaleskiui. 1862 m. sausio 21 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 4v.

88 I. Kliukovskio laiškas B. Zaleskiui. 1861 m. lapkričio 7 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 1–4.

89 I. Kliukovskio laiškas B. Zaleskiui. 1861 m. lapkričio 22 d. *ČB*. Rkps 6944 II.

dar skirstoma į periodus (Bizantija, Viduramžiai, XV–XVI a. (Europos pietūs ir šiaurė), Meno nuosmukio periodas (t. y. XVII–XVIII a.) ir jo gelbėjimo bandymai, Dabarties (t. y. XIX a.) menas)⁹⁰. Trumpai tariant, visą meno istorijos paveikslą jis rengėsi kurti naudodamas „istorinius tyrimus kaip podažį, o sintezę kaip paskutinius potėpius“⁹¹. Retkarčiais Kliukovskis įterpdavo užuominų apie Lietuvą, pavyzdžiui, kalbėdamas apie senovės kultūras prisiminė ir vaikystėje girdėtas pasakas, arba, kad Lietuva, „ne be priežasties kilusi nuo Romos apylinkių“, taip pat turėjo savo namų dievybes, globojančias vietovę ir pan. Galbūt tokių sąsajų būtų daugiau įterpęs paskutinėje darbo dalyje. Kliukovskis spėjo parašyti pirmosios savo istorijos dalies apmatius: išdėstė svarstymus apie Indijos kultūrą, gana plačiai aptarė Egipto meną ir sudarė Egipto kultūros epochų chronologinę lentelę bei lyginamąją Egipto ir kitų senovės kultūrų chronologinę lentelę, apžvelgė Asirijos, persų ir finikiečių kultūras, judėjų meną. Antrosios dalies dėstymas liko nebaigtas, o trečioji iš esmės nepradėta, neskaitant intarpų apie krikščioniškąjį meną kituose laiškuose (juose galima užčiuopti tos visuotinės meno istorijos, kurios jis nespėjo parašyti, idėjų branduolį). Vis dėlto Kliukovskis laikytinas pirmuoju Lietuvos autoriumi, turėjusiu ambicijų parašyti meno istorijos veikalą. Jo rankraščiniai tekstai nusipelno įdėmesnio tyrinėjimo, nes juose atsispindi romantinės idealistinės pasaulėjautos persmelkta, individuali, savita meno raidos samprata. Kliukovskio pažiūrose rado atgarsį ir mesianizmo teorija (kiekvienai tautai ir jos kultūrai esą yra numatyta tam tikra misija), ir Janskiečio pilietiškai aktyvaus, visuomenės gerovei ir moraliniam tobulėjimui tarnaujančio meno koncepcija, todėl jis sugebėjo išvystyti įvairių epochų meninės kultūros reikšmę bendroje civilizacijos raidoje, vertino įvairių stilių originalumą, bet kritikavo lengvabūdiškas, nerimtas, juslių malonumams skirtas meno formas (tokiu, pvz., laikė rokoko meną). Savo meno istoriją jis grindė moksline žmonijos istorijos teorija (ją vadino rasių teorija), kuri tuo metu dar nebuvo visuotinai priimta (netgi Zaleskis, atrodo, priekaištavo Kliukovskiui, kad jis nesiremia Bibline istorijos versija). Dėl epistolinės dėstymo formos jo tekstai priartėja prie esė, jie parašyti gyva, vaizdinga kalba. Skirtingai nuo tuo metu populiarių kelionių vadovų primenančių paminklų ir meno kūrinių aprašymu paremtų meno istorijų ar dailininkų biografijų rinkinių, jis siekė pateikti labai apibendrintą, sintetinį meno raidos paveikslą.

Pradėjusios savo kelią Vilniuje, subrandintos emigracijoje, paskutiniaisiais autoriaus gyvenimo metais jo menotyrinės idėjos vėl grįžo į tėvynę bičiuliškais laiškais. Galimas dalykas, kad jų poveikis to meto intelektualams buvo didesnis nei nujaučiame.

90 I. Kliukovskio laiškas B. Zaleskiui. 1861 m. lapkričio 24 d. *ČB*. Rkps 6944 II.

91 I. Kliukovskio laiškas B. Zaleskiui. 1861 m. gruodžio 9 d. *ČB*. Rkps 6944 II. L. 3v.

Santrumpos

AMM – Adomo Mickevičiaus muziejus Paryžiuje (Muzeum Adama Mickiewicza)
ČB – Čartoriškių biblioteka Krokuvoje (Biblioteka Książąt Czartoryskich)
LMAVBR – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius
LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas

Gauta 2015 05 29
Priimta 2015 06 11

Literatūra

1. *Bogdan Jański. Dziennik 1830–1839.* Opr. A. Jastrzębski. Rzym: Zgromadzenie Zmartwychwstania, 2000.
2. *Bogdan Jański. Letters 1828–1839.* Ed. B. Micewski. Rome: Resurrection studies, 2011.
3. Drėma, V. Estetinės minties raida Lietuvoje 1770–1832 m. III. *Problemos.* 1978. 2(22): 49–59.
4. Drėma, V. Estetinės minties raida Lietuvoje 1770–1832 m. IV. *Problemos.* 1979. 1(23): 94–115.
5. *Edward Jan Römer (1806–1878). Wyprawa do wód z Litwy do Normandii. Kartki z dziennika 6 czerwca – 16 listopada 1861 r.* Opr. D. Kamolowa. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2006.
6. Harbaczowa, W. Ignacy Klukowski i jego listy z historii sztuki. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki.* 2010. 2: 159–170.
7. Hochleitner, J. *Twórcze inspiracje artystyczne Bobdana Jańskiego. Przyczynek o potrzebie rozumienia sakralnego wymiaru sztuki.* Prieiga per internetą: http://www.janski.edu.pl/file/upload/510df_553.pdf (žiūrėta 2015 05 20).
8. *Ignacy Klukowski (1908–1978). Klukowscy berbu Korczak.* Red. W. Zmorzyński. Pelplin: Bernardinum, 2011.
9. I. K. Listy o Egipcie. *Dziennik Wileński.* 1829. 8: 115–128, 149–168; 1830. 12: 178–196.
10. Jankauskas, V. Kitokio kelio beiėškant arba Vilniaus Auėros Vartų Dievo Motinos paveikėlo Paryžiuje istorija. *Acta Academiae Artium Vilnensis.* T. 14: *Istorija ir elitinės kultūros teigtys.* Sud. V. Jankauskas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998: 143–155.
11. Janonienė, R. Gotlibas Kislingas: tarp romantizmo ir klasicizmo. *Vilniaus dailės akademijos darbai. Dailė.* T. 8: *Lietuvos grafikos istorijos šimtmečiai.* Sud. V. Jankauskas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1996: 120–134.
12. Mościcki, H. *Powstanie 1831 roku na Litwie. Wspomnienia uczestników.* Wilno, 1931.
13. *Kształcenie artystyczne w Wilnie i jego tradycje. Wilniaus meno mokykla ir jos tradicijos.* Red. J. Malinowski, M. Woźniak, R. Janonienė. Toruń: Muzeum Okręgowe w Toruniu, 1996.
14. *Lietuvos dailininkų žodynas.* T. 2: 1795–1918. Sud. J. Širkaitė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012.
15. Pierwsze wystawienie dzieł sztuk pięknych. *Dziennik wileński.* 1820. 2: 360–368.
16. Polanowska, J. *Historiografia sztuki polskiej w latach 1832–1863.* Warszawa: Instytut sztuki PAN, 1995.
17. Powstanie Powiatu Osmziańskiego z notatek J. Klukowskiego. *Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w r. 1831.* Układany przez Feliksa Wrotnowskiego. Paryż, 1835: 229–249.
18. Rączka, T. *Polsko – Inflancka literatura romantyczna:* praca doktorska. Katowice, 2013. Prieiga per internetą: <http://www.sbc.org.pl/Content/89798/doktorat3425.pdf> (žiūrėta 2015 03 22).
19. Sztuki Pięknė. Wspomnienie o Włoszech (a). Salony i Artyėci. *Dziennik wileński.* 1830. 10: 3–31.
20. Sztuki Pięknė. Wspomnienie o Włoszech (b). Wille rzymskie. *Dziennik wileński.* 1830. 10: 217–235.
21. Zgórniak, M. Sztuka w Paryżu w dobie wielkiej emigracji. Życie artystyczne i problem malarstwa religijnego. *Zeszyty Historyczno-Teologiczne.* 2008 [wyd. 2009]. 13–14: 263–295.
22. Гарбачова, В. Архіўная спадчына Ігнацыя Кляюкоўскага. *Беларускі археаграфічны штогоднік.* Мінск, 2008: 314–321.
23. Гарбачова, В. Ігнацій Кляюкоўскі і Іаахім Лялевель (1821–1831). *Беларускі археаграфічны штогоднік.* Мінск, 2011: 222–233.

24. Гарбачова, В. Яўстафій Янушкевіч і яго ўспаміны. *Беларускі археаграфічны штогоднік*. Мінск, 2009: 109–117.
25. Горбачёва, О. *За вольнасць і веру. Ігнацій Ключоўскі і яго ўспаміны аб падзеях паўстання 1830–1831 гадоў*. Мінск: Лімарыус, 2007.
26. [Wrotnowski F.] F. W. Klukowski Ignacy. *Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1866*. Paryż, 1867: 338–339.

Rūta Janonienė

Ignacy Klukowski and his unwritten *General History of Art*

Summary

This article discusses the character of an artist Ignacy Klukowski (1803–1862), gives new biographical elements, and presents his not-well-known activities as an art researcher and art historian.

Klukowski was born in Vilnius, studied art and law at the University of Vilnius, and, most likely inspired by a fellow historian Joachim Lelewel, who was also avid for art history, started collecting facts for the *General History of Art*. Due to his participation in the uprising of 1830–1831, Klukowski was forced to emigrate to France in 1832 (he lived in Paris in 1837). Then, during 1848–1849, he was visiting Italy and organizing Polish legions established by Adam Mickiewicz. After continuously gathering material on art history, he started processing and writing only from 1861 urged by his old friend Edward Jan Römer. Klukowski did not print out his works, his planned *General History of Art* remained incomplete, leaving only parts of it in letters to his friends Römer and Bronisław Zaleski. Now, these letters are kept in the Library of Czartoryskich, Krakow.

According to Klukowski, idea and imagination are the basis of creation, and the whole evolution of art is based on the origin of generations and on the main changes in human mind, intelligence and psyche. In addition, utmost importance was given to geographical locations, climate, nature and their relationship with local traditions. He divided art history into three parts: Ancient Eastern, Greek-Roman, and Christian (Byzantine, Middle Ages (15–16th c.), the period of art recession (17–18th c.), and the period of efforts of art salvation (19th c.)). He appreciated the Italian art of the 15–16th centuries and the German art of the 19th century. Klukowski's manuscripts reflect romantic, idealistic, individual ways of perception as a result of a lifetime self-wandering struggle.

KEY WORDS: Ignacy Klukowski, Edward Jan Römer, Bronisław Zaleski, history of art, Great Emigration, Vilnius University, Paris